

Historieglimtar från Mårdäng

Om Amiralitets Leutnanten, Coopvaerdie Capitainen CARL BRELIN, hans sväger och tobak.

Den första jordnära kontakten med Mårdäng by fick jag som elev vid gamla "Borgis" – Gävle Borgarskola och Högre Handelsinstitut, som skolan då hette. Under krigsåren och några år därefter hade man "potatis-lov", när så var dags. Klasser fick cykla ut till lantbrukarna och hjälpa till med upptagningen. "Våran" klass kom till Erik Hillman i norra ändan av byn.

En hästdragen maskin sprättade upp potatisarna ur jorden. Vi plockade upp i hinkar och fyllde jutesäckar med "prima Hille – potatis" – en dåtidens "märkesvara".

"Sovel" och smörgåsar hade man med sig. Mjölk och kokt potatis höll bonden med. Några av oss grabbar hade ordnat med nattlogi på Hillmans höskulle. Så innan läggdags hann vi hälsa på i både Oppala och Björke.

I skolans verksamhetsberättelse det året stod att läsa:

”Under potatisupptagningskampanjen i Hille utförde därtill uttagna elever 830 dagsverken hos lantbrukare, som behövde hjälp med denna för vår försörjning viktiga livsmedelsproduktion.”

I början på 60-talet köpte jag fastigheten "Nils – Ols" i Mårdäng. Namnet var efter en tidigare ägare, Nils Olsson, med familjeband till Kronoskattehemmanet Mårdäng N:o 2 i byn – "Riksdagsmans".

I granngården "Ol-Ols" bodde då ogifta syskonen Maja, Karin och Johan Olsson, alla till åren komna. Förutom att "Ol-Ols-Johan" (f. 1888) skötte hemmanet var han fodervärd åt militärhästar från Hälsinge Regemente. Man hade även en del får.

Syskonen var vänliga och goda grannar och kunde en del om byns och gårdarnas historia, som jag var intresserad av. Johan kom gärna över för att språkas vid och berätta – särskilt om min far var med och hjälpte mig med arbeten. Pappa (f. 1893) hade varit till sjöss farit "land och rike runt" och prövat på en hel del. Honom gillade Johan att prata med. Jag lyssnade och frågade.

Bl. a. hade Johan hört äldre berätta om att bemärkta sjökaptener ägt hemman i Mårdäng. En hade satsat ordenligt på odlingar. En särskild trädgårdsmästare var tillsatt och bodde därute. Och man hade odlat TOBAK!! där. Kyrkfolk från Finnskogen lär "i gamla tider" ha sagt: "när man kom fram till Mårdäng, var det som att komma in i en trädgård". Det där fångade mitt intresse och har funnits i "bakhuvudet" genom åren.

Långt senare har det blivit tillfälle att "forska" i saken:

Från ett "denna Härads Rätts Lagfarts protokoll för den 4 november 1815" framgår att "Till Herr Amiralitets Leutnanten, Coopvaerdie Capitainen Carl Brelin och dess Fru Anna Christina Brelin, född Jäderholm" upplåter och försäljer Nils Olsson i Mårdäng "hälften af Krono Skattehemmanet N:o 2 i Mårdäng...

I köpebrevet finns även "förbehåll om jordägors begagnande". Namnet BRELIN tyckte jag mig ha hört eller läst om tidigare och då troligen i samband med Gävles historia. Sökning i olika källor där berättar bl. a. följande: "Högvälborne" CARL BRELIN – med titlar från såväl örlogs- som handelsflottan hade 1799 byggt sig ett boningshus i kvarteret Possen vid S. Strandgatan "invid Gefle Stads förnärmsta bro —Carl Johans bro-", senare Kungsbron. Brelin var född 1772. Hans hustru var dotter till en framgångsrik köpman och skeppsredare, Anders Jäderholm i Gävle, som vid sin död "efterlämnat en vacker förmögenhet".

År 1808 befann sig Carl Brelin i England med skeppet "Union" från Gävle. Där inträffade en händelse, som skulle få framtida stor betydelse på många sätt.

Följande intressanta historia finns nedtecknad:

En sjökaptan Brelin var befälhavare på ett av stadens största fartyg och låg därmed en gång i Surrey Commercial Dock i London. När han sent en afton återvände till sitt fartyg, fick han höra förtvivlade jämmerrop från ett av de farliga nästen, som alltid funnits i grannskapet av denna på Södra Thamesstranden nedanför Tower Bridge belägna docka. Kaptan Brelin, en käck och

kraftig man av gamla stammen, skyndade in på stället och lyckades rädda en karl, som man höll på att mörbulta, om ej något ännu värre. Brelin ej allenast ryckte honom undan våldet, utan bar honom även ombord på sitt fartyg, där han ägnade den misshandlade den ömmaste vård.

När främlingen åter piggat till sig, befanns han vara en tysk tobaksarbetare, vid namn Per Christian Rettig, som föreföll att vara väl bevandrad i sitt yrke och dessutom livlig och företagsam. Kapten Brelin meddelande honom, att Gävle kanhända icke vore någon dålig plats för anläggande av en snusfabrik. Emellertid saknade Rettig penningar och ägde blott recepter till snus och likaså en tobakssort som skulle slå världen med häpnad".

Per Christian Rettig (f. 18/7 1788) var en 20-årig yngling, som kom från Karlskrona. Där hade han efter grundlig skolning på läroverk - främst med inriktning på språk ratt börja som lärgosse vid Cariskrona Tobaks-Fabrique, där hans far var chef. Han hade lärt sig konsten att "förfärdiga alla Sorters Tobak" och kunde skilja på god och dålig tobak. Till England hade han kommit "för att förkovra sig i språk och världserfarenhet". Kanske var anledningen meningsskiljaktighet mellan far och son - enligt legenden-.

Carl Brelin blev genast mycket intresserad av den begåvade unge mannen. Man träffades ofta och pratade om tobakshanteringen.

Brelin kände väl till att Gävle på 1740-talet hade haft två tobaksspinnerier (med 133 arbetare). Näringen hade ebbat ut och 1808 fanns ingen drivande kraft i stan. Här fanns pengar att tjäna. Rettig hade sitt fackkunnande men inget kapital. Brelin, som hade sparat kapital och lokaler i egen fastighet, gjorde allt för att övertala Rettig att följa med till Gävle och starta en tobaksfabrik där med Brelin som kompanjon i firman. Rettig övervägde noga, accepterade budet och for till Gävle. I England hade redskap inköpts för 50 pund.

Den 16 nov. 1809 fick P C. Rettig privilegium för "tillverkning av allehanda sorters rull- och kardustobak samt snusförmalning".

Firmanamnet blev P C Rettig & C:o, som så småningom skulle äga en av Skandinavians största tobaksfabriker. Den låg längs V. Islandsgatan på Gamla Söder, nuvarande bibliotekstomten. 1915 uppgick företaget i Tobaksmonopolet.

Genom Brelinska familjen kom unge Rettig in i sällskapslivet och ledande kretsar. P C. Rettigs första maka, Brelins ogifta svägerska, Betty Catharina Jäderholm (1783 - 1844), bodde i svågerns hus, där besvarat "tycke uppstått".

I slutet av december 1810 stod bröllopet. Raskt marscherat - 22 år gammal. Således blev Rettig och Brelin svågrar och Fru Betty Catharina stammomoder till Rettigska Gävlegrenen. Liksom sin syster hade hon ärvat förmögenhet efter föräldrarna, som hon förde med i boet. Detta gav Rettig en starkare ställning och större frihet att arbeta för firmans utveckling.

För tobakstillverkning gällde myndigheternas regler.

Tobak har odlats i Sverige i 250 år. Man ville tidigt hindra utflödet av valuta "som bara gick upp i rök och aska" och införde tullavgifter på importerad tobak. Därtill kom krav på fabrikanten att använda viss andel svensk råvara..

Städerna fick odlingsrätt. Där fanns arbetskraften "kvinnor, barn och onyttigt folk" och överflöd av gödsel ("gatuträck") gratis.

Bonden skulle sköta sitt och behövde gödseln för sitt åkerbruk.

72 svenska och 12 finska städer har odlat tobak (-omkring 1750), med blandad framgång, däribland Gävle. Nordligaste städerna "befriades" p. g. a. ogynnsamt klimat för "exotisk" odling.

Ökad efterfrågan gjorde tillgången knapp. En utväg för fabrikanterna var att själva anlägga plantager för att säkra tillförsel av råvara och var utnyttjat i stor utsträckning. Enligt en gammal beräkning kunde ett tunnland ge c:a 1500 skålpund = 640 kg tobak. (Ex. vis producerades i Stockholm år 1761 358 ton. Året innan använde fabrikanterna 3/4-delar svensk råvara).

Det här kanske var det avgörande skälet till att Carl Brelin gjorde fastighetsaffären i Mårdäng år 1815.

Historien talar väl för att hörsägen om tobaksodling i Mårdäng är trovärdig. Så det kan nog ha gått foror med Mårdäng-tobak in till Gamla Söder och kanske foror ut med dynga från stan.

1811 hade Brelin sålt sitt hus i stan till Rettig, men gjort flera förvärv av angränsande tomter, så att han 1819 ägde en stor tomtareal där.

Medan affärerna gick väl i händerna för Rettig blev Brelins ekonomiska ställning allt svagare.

Brelin dog redan 1826 – 54 år gammal. Året efter blev arvingarna utlösta ur firman och Rettig ensam ägare till alla Brelins fastigheter på Söder i Gävle.

Rettigska dynastins vidare öden och stora betydelse är en annan historia.

Carl Brelins lyckade "värkning" av P.C. Rettig och insatser i starten framstår som högst minnesvärda.

Karl – Gunnar Bergström.

Rettigska husen vid Gävleån, uppförda på de s.k. Brelinska tomterna, av vilka P. C. Rettig 1827 blivit ensam ägare.

Rettig. Tobaksfabriken P.C. Retig & Co:s välkända cigarrlåda av märket Seculum från sekelskiftets Gävle. Grundaren P.C. Rettig omges av sonen Robert och sonsonen John.

[Hillebygden, Nr. 2, 2000]